

Egy páratlan emlékiratról*

Charles Fenyvesi: Mikor kerek volt a világ

ét Samu emlékezeiből, legendáiból szötte egy történelmi magyar zsidó család több generációjának ízes történetét Charles Fenyvesi. Az egyik Samu (azaz becenevén Sumi) Budapestről regölte a szabolcsi Schwarczok történetét, míg a másik az izraeli Beersebából. Így kerek a világ, nemcsak a tegnapi Szabolcsban, hanem a mai zsidóság életében. Charles Fenyvesi, Amerikába szakadt magyar talán nem is tudta, milyen forrásértékű emlékirat kerekedett a tolla alatt. A Mária Terézia korától máig ívelő családtörténet a hazánkba települt zsidóság választási lehetőségeinek krónikája: egyfelől a „Sumi bácsié”, a gyulaji zsidó földbirtokos fiáé, aki különös makacssággal még életében elintézi, hogy Derzs elhagyatott, használaton kívüli zsidó temetőjében helyezték örök nyugalomra, másfelől Samu bácsié, aki a család egy részével Izraelbe költözött, s így a maga részéről leszámolt az asszimiláció illúziójával.

Charles Fenyvesi könyvének értéke éppen ez. Voltaképpen csak könnyed történeteket idéz fel a családi múltból. Ám ahhoz már igencsak amerikaivá lett, hogy tudja az „unassuming approach”, a tartózkodó megközelítés minden előnyét. Vagyis: ritkán kommentál, nem tűz hivalkodó felkiáltójelet felismerési nyomatókísítására. De riporterként s gondolkodóként bizik az anyagában, engedi, hogy az bontsa ki, ha egy-egy történetnek mégiscsak akad tanulsága.

A Schwarcz család története: kiemelkedés abból a földhözragadt zsidó létezésből, mely akkor is a gettó falait emeli maga köré, ha már történetesen kiszabadult a gettóból. Az egyikős vándorlásai során rábukkan egy magányos fogadóra, bizonyos Reb Iczigre. „A kedves vendéget, aki betér ide, a feleségem látja el. Én magam a Talmudot tanulmányozom. Végtelen bánatomra, teljesen egyedül kell csinálnom, legalább egy éve nem járt erre zsidó ember, hogy együtt tanuljon velem.”

Fisch Baruch magával viszi Reb Icziget a maga falujába, hogy gyermekeit tanítsa a szent életű. S ez a tanítás, a közösség alárendelése a tudásnak indította meg – paradox módon – a zsidó közösségek felbomlását is. A földhözragadt, a szegénységgel és jogfosztottsággal küzdő zsidó közösségek tagjait az *Írás*, annak tanulmányozása, az iskola mint a szorgalom ihletője, az erkölcsi-vallási kötelességek megtartása tette alkalmassá arra, hogy egy dinamizáló társadalom befogadhassa őket.

Fenyvesi mesterien idézi fel a hajdani vélekedéseket: vajon Napóleon a Messiás előfutára-e, vagy ellenség, aki azon mesterkedik, hogy a zsidóságot előcsalja a zsinagógákból? „Isten meguntta Napóleonot” – idézi Victor Hugót a könyv. Minő találat ez az idézet – mintha Victor Hugo mondásában afféle babonás zsidó aggodalom szólalt volna meg.

Reb Iczig után egy új s erőteljes rabbifigura bukkan fel a könyv lapjain: a kállói csodarabbi, Taub Izsák. Fenyvesi türelmesen cáfolja azt a legendát, hogy Taub a haszidizmus és Baal Sem Tov szellemi örököse lenne. Taub Izsák inkább II. József liberális zsidótörvényeinek különös értelmezője volt: a Habsburg abszolutizmus felvilágosodásának sajátos képviselője,

aki nemzet és haladás konfliktusát próbálta a személyes magatartás harmóniájában feloldani. „A kállói rabbi (Taub Izsák) még széderesti vacsorákon is énekelt magyar dalokat, és a zsidók egyiptomi szolgátságát az osztrák bilincsekben sýnylódó Magyarországhoz hasonlította. Asztalánál minden rendű és rangú keresztény szívesen látott vendég volt.”

Szeri se száma ama apró motívumoknak, melyekkel Fenyvesi akarva-akaratlan bizonyítja, milyen természetes vonzalommal olvadt be a magyar vidéki zsidóság történelmileg ama környezetbe, ahol élt. A zsidók jogainak kiterjesztői ugyan II. Józseffel a Habsburgok voltak; miként a későbbiekben is a bécsi kormányzat kényszerű nemzetekföldröttsége biztosította a zsidóság jogelőnyeit a soknemzetiségű birodalomban. A magyar zsidóság azonban a magyar érdekek mellett lépett fel a Martinovics-összeesküvéstől (Taub Izsák Szentmarjay híve volt) egészen a negyvennyolcas forradalom át a birodalommal való szakításig. Asszimilációja összetetten tükrözte a modernizáció folyamatát, mely egyszersmind abból áll, hogy a zsidóság egyetlen meghatározottságú közösségből többfajta s összetett meghatározottságúvá változott át. Mert nemcsak az jellemezte őket, hogy „Mózes-hitűek” voltak, hanem az is, hogy nemegyszer a befogadó közösség érdekeit a szűk csoportérdekek elébe helyezték.

A liberalizáló jog korántsem előlegezett bizalomként, vagy az általános liberális elvektől vezetve kiáltotta ki a zsidóság – sokáig részleges – gazdasági és politikai egyenjogúságát. Hanem azt ismerte el, hogy a zsidó közösség nagy része a vallásgyakorlást a privát szférába vonta vissza, míg a közéletben – szokásaiban és viselkedésében is – betagozódott a magyarságba. Vallásos ünnepein magyar nótát dalolt – mint Fenyvesi oly szépen írja meg Taub példáján –, míg a héber dalokat csak otthon énekelte.

Elég csak a könyvben közölt fotón szemügyre venni Schwarz Károlyt, a gyulaji földbirtokost. Úgy fest, mint egy magyar gazda a felesége oldalán. Róza (akit Ráchelről magyarítottak) meg afféle ténsasszony. Ők már a „kiegyezés” emberei, a Ferenc József-i boldog békeidőké, a gyarapodásé, a föld szeretetéé. Schwarz Károly adakozó természetű volt, még a falubeli görögkeleti és református templomok építésére is adott pénzt. Báróságot vehetett volna, de azt szeméremből elutasította. Jókait olvasott, s nemcsak azért, mert Jókai elvette Grósz Bellát, a fiatal színésznőt, s ezzel a vegyes házasságokra adott ékes példát.

A kiegyezés korabeli zsidóban a liberalizmus optimizmusa munkált. A típus továbbfejlődésének, kiteljesedésének lehetőségét az első világháború kitérőse majd elvesztése akasztotta meg. Nemcsak a gyulaji földbirtokos, Schwarz Károly ment tönkre és vesztette el földjeit – a beilleszkedés illúziója is megszakadt. Trianon sokszorosan sújtotta a magyar zsidóságot is. A megcsontított országot hazájuknak érezték, a haza hivatalos képviselői azonban megkezdték azt a különös disszimilációt, elidegenítést, majd kitaszítást, amely végül a vidéki magyar zsidóság csaknem teljes elpusztításához vezetett.

Magyarország volt az első, amely a *numerus clausus*-szal a zsidóság polgárjogait korlátozó intézkedéseket vezetett be Európában. Ki ellen? Ha a földjét vesztt, Debrecenbe költöző Róza mamát, Schwarz Károly özvegyét, a szerző nagyanyjának sorsát nézzük, sokat megértünk az áldozatok természetéből. A liberalizmus korának múltán Róza mama megmaradt annak, aki volt: türelmes és megengedő léleknek. Egyik leánya – hét gyermeke közül – szerelmes lett Kisar falu református lelkészének fiába, Leventébe. Róza mama áldásával kötött a frigy. A *széderestéken* Levente – aki a teológián hébert tanult – lett az előimádkozó.

A trianoni Magyarországon a hivatalos politika és ideológia nem véletlenül próbálta egybemosni a liberalizmust a zsidósággal. Megkockáztatom – Róza mama példája nyomán –, hogy a zsidóságban, amikor érzelmi politikára került a sor, a természetévé szervült liberalizmust is gyűlölte a konzervatív széljárásra fordult úri Magyarország.

A húszas években fellángoló politikai antiszemitizmus okát abban jelöli meg a kutatás, hogy a csonka országot nemzeti kisebbségeitől is megfosztotta Trianon – s az egyetlen kisebbség a magyar zsidóság maradt.

E megállapításhoz azonban elfeledik hozzátenni, hogy a politikai antiszemitizmus érzelmi-indulati fedezetét éppen az adta, hogy a modern asszimilált zsidó – nyelvében és viselkedésében – megkülönböztethetetlen volt a lakosság más cso-

portjaitól. Nem véletlen, hogy a zsidóság minden politikai és jogi megkülönböztetése középkori jelvények szimbólumrendszerével és gyakorlatával történt, az egyetemen felmutatandó keresztlevéltől a sárga csillagig, majd a valóságosan újjáépített gettókig. A zsidóság kitaszítása a liberalizmus „visszavétele” volt, a magyar fejlődés múlt századának eltörlése.

Róza mama a gyulaji birtoktól a debreceni lakáson át a gettóba, majd Auschwitzba jutott. Leányát, a negyvenesztendő Elzát megkímélték volna, de ő követte az anyját a végzetes úton. Az elvált asszony portréja Fenyvesi könyvének egyik legsikerültebb fejezete, egyetlen darab megelevenedő múlt. Elza elválik kikapós férjétől. De a megsemmisítő táborba már együtt érkeznek.

Fenyvesi könyvét olvasva ismét rádöbbenhetünk, milyen felfoghatatlan tragédia a magyar zsidóságé. Csak félve lehet kérdenünk, miért csapott le annyiukra a halál angyala. Charles Fenyvesi józan szerző, aki irtózik minden általánosítástól s „üzenetét”, ha van, történetekbe csomagolja. Az egész családtörténetből mégis az dereng fel, hogy a beilleszkedés sikere volt az „a bűn”, amelyért a magyar zsidóság nagy többsége az életével fizetett. Az volt a megbocsájtathatlan, mennyire *nem* különböztek.

Sumi bácsi magyar földben pihen. Samu bácsi családja Beerebából éli meg ugyanezt a történetet.

Ugyan mit gondolhatnak ők a szaporodó sírokról?

Kántor Zsolt

JELENTJÜK, URAM, VÉGÜNK!

(Szilágyi Ákos: *Gyönyörök kertje, A vágy titoktalan tárgya*)

A megértetés több, mint a megértés. Legyen bármi a tárgy, akár a Bármi is, legyen transzkontextuális műfajú, legyen pseudoextrém, mioritikus terü, legyen akár vers vagy esszé, vagy éppen egy installáció, az ellenpontelvű lény (a lényeg) ugyanazt jelzi. Azt mondja; amit mond, nem amit akar. Az lesz, amiként értett, ha másként értett, akkor is recepcióra rászorul, befogadásba ágyazott. Ha *azonosan* értett lesz (mihez képest?), akkor is elvétett, félreértett, másként betáplált, alulexponált. És minden magyarázat magyarázatra szorul. A *voltaképpen* tapasztalat a hagyományokban való benneállás, tehát nemcsak csurom empiria, hanem millió alaksejtelelem. Mihez képest értünk azonosan, egyöntetűen? Ez az erőter volna a hagyomány révén feltáruló kérdésség világoossága? A kétey kelyhével locsolt, lassú állítások. Sok esetben azonban nem mi választunk, hanem bizonyos pólussal bíró alternatívák értünk nyúlásáról van szó. Az igazság interszjektív, a személyiség igazságközi. A nyelvesség korlát bizony, de belekapaszkodunk. Láttatni a többértelműt, kibontani a tradíciók rétegeiből, a kifejezés-kifejtés színpadán koreografáltan, ez már maga a tévedés elkerülhetetlenségét jelenti. De több, mint a kí-

vánni, látni. A megmutatni, előteremteni, létrehozni, megformálni, művé szűrni mind: megértetés, interpretáció. De ne felejtjük el, amit Kulcsár Szabó Ernő állít, mely szerint a műből kifejelezhető válaszok csak a szöveget szóra bíró kérdésekkel egybe növe tekinthetők interpretátumnak.

A véges-idejleges ott találkozik a relatívval, ahol a véletlen az elvonttal, tehát: a relációk megtörténésfeltétele az ellenpólusok, az egymásra vonatkoztatható játssz-mák, művek léte-hiánya, az a fajta artikulálhatóság, amely a meglévőt szembesíti az áhítottal. Meg akarod értetni magad? Akkor elsőként érts! Először magadnak kell elmagyaráznod, amit másokkal értetni akarsz. Létfontosságú ez, kommunikációhiányos korszakokban. Ha a tolerancia kifejtetlen marad, a Másik elszemtele-nedik.

A Másik: az olvasó, csak a kifejtett, megindokolt többértelműségeket, parabolákat dolgozza fel (belsővé). Ha nem talál kulcsot, fogódzót, többé nem is keres. Ha minden blöff, a befogadásért is kár. De mégsem hagyja annyiban, újra belemászik az anyagba, megmerül az egymásra vonatkoztatásban és... Találkozik Szilágyi Ákos sűrű, szemcsés költészetével, végigolvassa a *Gyönyörök kertje* című kötetet, s azon veszi észre magát,